

Vidění domova v prózách Jana Čepa

Karel Komárek

Není třeba podrobně dokládat, že krajina v prózách Jana Čepa je víc než pouhá kulisa, ve které se odehrávají příběhy lidí, a že je naopak významným obsahovým prvkem, který autorovi přímo slouží k vyjádření ústředních myšlenek. Bylo mnohokrát konstatováno, že rodný kraj nebo obecněji řečeno domov je v Čepových textech obrazem duchovního dějiště lidského života: aktéři jeho próz opouštějí rodné prostředí, v důsledku toho ztrácejí vnitřní rovnováhu a pak se ji pokoušejí nalézt návratem do krajiny dětství; to je paralela k spirituálnímu výkladu údělu člověka, který byl vyhnán z ráje a v těžkostech pozemského života touží po ztracené blaženosti. Zkusíme nyní blíže prozkoumat, jaké je tedy zobrazení krajiny, která má v Čepových prózách takto zaměřenou funkci. Můžeme tím přispět nejenom k celkovému výkladu jeho díla, ale také k odpovědi na obecnější otázky, jaký je vztah reálné krajiny a jejího literárního obrazu, jak jedno ovlivňuje a utváří druhé a jakými způsoby se tento poměr projevuje. Stačíme ovšem probrat jenom některé dílčí otázky, mj. dynamické zobrazení statické krajiny a využití kontrastu roviny a pahorkatiny.

Většina Čepových povídek a novel i jediný román se odehrává v krajině, jejímž reálným vzorem byl jistě hanácký venkov, konkrétně spisovatelovy rodné Myslechovice u Litvle a blízké okolí. Tato přesná lokalizace se dá určit spíš nepřímou, protože autor změnil místní jména svého rodiště i nejbližších obcí; ale ponechal skutečná pojmenování vzdálenějších vesnic (Luká, Savín, Slavětín, Slatinice) a vícekrát výslovně uvádí, že na dohled je Olomouc, první vršky Jeseníků a Českomoravské vrchoviny. A hlavně: velmi mnoho míst, jako jsou polní cesty, silnice nebo nápadné stavby, zachytil v prózách tak názorně a věrně, že jejich autentičnost může potvrdit každý, kdo tamtudy projde. Sám Čep ji navíc naznačil v autobiografickém textu *Sestra úzkost* v pasážích, kde vzpomíná na svůj rodný kraj.

Tato podobnost reálné a zobrazené krajiny se dá snadno zjistit a to zjištění by nemělo být samoúčelné. Mělo by nám sloužit k pochopení a vystižení charakteru vyličených míst, charakteru, který pak spoluutváří celkový smysl umělecké výpovědi. Můžeme začít vnějším vzhledem. Haná mezi Olomoucí a Litvli je rozlehlá rovina. Takový kraj nejspíš není u většiny lidí oblíbený a připadá jim jednotvárný a nepřitažlivý na pohled. Ale z literárních děl známe příklady, kdy plochá nebo i pustá krajina vypadá v uměleckém zobrazení velmi působivě: stačí

uvést Mauriacovy jihofrancouzské Landy nebo Exupéryho africkou poušť. Myslí, že podobný efekt se podařil také Čepovi. Tím spíš se ovšem nabízí námět k zamyšlení (a zároveň příležitost k obdivu), jak Čep propojil svůj spirituální pohled na člověka s viděním krajiny víceméně nepoetické: Haná přece nesvádí k mystice tolik jako například Vysočina nebo kraj „blouznivců našich hor“. Je to krajina nedivoká, neromantická, bez ohromujících přírodních krás, a přesto určité vnímavé typy lidí tajemně přitahuje, neodpuzuje, nenudí. Jedno vysvětlení si dovoluji nabídnout. Rovina Hané není bezbřehá; je rámovaná prvním pásmem Jeseníků a Dražanské vrchoviny. A zároveň je dosti rozlehlá na to, aby poskytla velký rozhled; ten v kopcovitém či hornatém terénu není všude dostupný. Z roviny se také naskýtá pohled na mnohem širší okruh oblohy. A Čep na více místech svých próz dává najevo, jak ho fascinuje právě tento široký rozhled i vidění modrého nebe, které je u něho příznačným motivem.

Pozorujme na několika ukázkách, jakým způsobem Čep krajinu zachycuje. Není to podrobná realistická krajinomalba, a přitom je to líčení v podstatě věčné, s minimem obrazných vyjádření. Všimněme si, jak v povídce *Příbuzenstvo* vnímá krajinu Hané profesor litovelského gymnázia, který se sem přistěhoval z Čech:

Nachodil se od té doby polní cestou mezi Sedmimostí a Přísenicemi a přestal už takřka vidět, kudy chodí. Bylo třeba dnešního krásného dne, aby si zase všiml nenápadných rysů tohoto kraje, bílého pásu silnice v měkké vlně polí, rozlévající se k jihu a lemované na západě nízkými kopečky, posledními výběžky Českomoravské vysočiny. Kolem dokola rovina posetá vesnicemi, ale stačilo se dostat do nepatrné úžlabinky, jejíž svah nebyl odevšad ani patrný, a obzor se člověku zavřel, nebylo vidět nic víc než kruhovou čáru rozdělující modrý prostor nahoře a hnědý prostor dole.

Sedmimostí je, jak známo, Čepova obvyklá přezdívka pro město Litovel, *Přísenice* jsou jeho rodné Myslechovice. Ozvláštnění krajinného výjevu spočívá spíš ve vyvolání nálady, nebo – opačně viděno – v zachycení dojmu pozorující postavy. Krajina ale není zobrazena jenom jako statická; někdy se ve fantazii vnímatele přímo dává do pohybu:

Karel Hejda zůstal sedět u lesa a hleděl do kraje, který byl rozložen před ním až dolů k řece a dál za nimi až k Jeseníkům. Protínaly jej bílé stuhy silnic, značené řadami stromů, a vesnice v něm seděly v nestejných vzdálenostech jedna od druhé, zabořené v zahradách jako vejce v ošatce vystlané perím. Sedmimostí odtud bylo vidět jako na dlani, úhledné městečko s pozadím širokého pásu lesa a modré hradby hor. Kus dál k severu rýsovaly se dnes zřetelně věže uničovské a na druhé straně, k jihozápadu, čněla z modravého oparu olomoucká katedrála. Pole ležela před

profesorem Hejdou zpočátku klidně, v širokých hnědých plochách, ale pozvolna se dávala v pohyb ve směru svých brázd, vzdouvala se, sunula se dolů k jihu. On seděl na jejich okraji jako na břehu moře, trochu jako zbloudilý poutník a trochu jako vladař, kterého poslouchají živly. /.../

Karel Hejda znal tyhle chvíle, ten podivný pocit, že na každém místě, v každém okamžiku probíhá dvojí rovnoběžný děj a známé věci se lehounce zachvívají dotykem neviditelného průvanu. I tento kraj, na první pohled střízlivý a plochý, je zbrázděn výmoly tajemného příboje a jeho obyvatelé jsou krutě otloukáni jeho nárazy.

Toto vlnění zemského povrchu má ovšem významotvornou funkci, která je v textu docela zřetelná: krajina zahrnuje i lidské osudy, které se tam odehrávají. Je představena jako dynamická a produchovnělá, poznamenaná i řádem věcí neviditelných, jak to odpovídá Čepovu (a vůbec křesťanskému) chápání skutečnosti.

Haná je několikrát zachycena také v kontrastu ke kopcovitému terénu sousedící pahorkatiny. Následující pasáž z novely *Jakub Kratochvíl* vyznívá jako patriotická obhajoba roviny, možná záměrně namířená proti převládajícímu obecnému vkusu:

„To má po tobě,“ vyčítal starý Matěj ženě, která pocházela z jedné dědiny za prvními vršky. Pořádný sedlák z roviny nepochopí, co je na tom lezení z kopce do kopce, na těch rozčepeřených chalupách s probořenými vrátky.

Jděte mi s takovou horáckou dědinou! Jedno stavení sem, druhé tam, cesty sám výmol a sráz, kdepak na ně s fůrou obilí, až praští nápravy! Že tam mají kvítka za okny a potok za zahradou a za potokem les, to je řečí! Kvítka může mít u nás také, kdo chce, okolo rybníčku na návsi rostou vrby, a vyjde-li člověk za humna, vidí klasy a zase klasy, jako rozlité moře, cesty jsou zarostlé trávou a na křižovatkách stojí boží muka a Pannou Marií a se svatým Floriánem. A když zaduje do obilí vítr a přinese vůni zrajícího zrní, nebo když vyhrnuje pluh hlubokou černou hlínu, zatímco se třpytí v slunci vlákna babího léta, to stojí za víc než ta horácká krása!

To ale mluví postava, místní rodák, sedlák spokojený s nenazdobenou jednoduchostí, autorem mírně ironizovaný. Můžeme předpokládat, že Čepovo estetické vidění zdejšího kraje bylo více diferencované. Naznačuje to třeba výjev, kdy malý Jakub Kratochvíl jde s matkou navštívit příbuzné do vzdálenější dědiny za prvními vršky:

Jednou ráno se vypravila matka s Jakubem „do hor“ k strýci Tobiašovi. /.../

Obešli dědinu, minuli pastoušku s pavláčkou a se zápachem staroby a stoupa-li do prvního pahrbku. V stráni stála osamělá borovice s mariánským obrázkem, a když se odtamtud ohlédli, viděli dole Lípov s kaplí uprostřed a na konci řadu

lip za jejich zahradou. Dál byla rovina a na ní sem tam ves v malé prohlubince a v chumáči stromů. Vlevo se bělal vrahovický zámček se čtyřmi výstupky v rozích a vzadu trčely z mlhy věže městečka Sedmimostí. Na obzoru se slabě promodrával obrys Jeseníků, které dnes dosahovaly až do nebe.

Když prošli lesem, byli v první horácké vsi. Nebylo už odtamtud vidět tak daleko, všude samá stráž a Jehličnatý lesík a na lukách vytékala ze země voda. Jakubovi se zdálo, že už je tam jiný vzduch, a líbilo se mu tam víc než v Lípově.

Jakub Kratochvíl je v podstatě spisovatelova autostylizace, a můžeme odhadnout, že i v tomto hodnocení prostředí mluví za autora, že se tu vyjadřuje Čepův skutečný dojem z dětství.

O několik stránek dál chlapec označí toto až čarovné místo jako „divný kraj strýce Tobiáše“. Čepovy rodné Myslechovice tu mají jméno *Lípov*; *Vrahovice* – soudě podle zámku se čtyřmi věžičkami – označují skutečnou obec Chudobín, a rodná ves jeho matky (Kluzov) opravdu leží tím směrem, jak se v textu popisuje. Ale to jsou vnější realie; kromě toho je tu naznačen také rozdíl dvou duchovních světů, i když v nutném zjednodušení: úrodné roviny, už skoro beze zbytku obdělávané a tíhnoucí k pozemskému pólu (symbolicky směrem níž), a chudšího kraje s původními krásami přírody, příznačně povýšeného do kopců. V další části textu bychom našli ještě jasnější náznaky tohoto rozdílu.

Čep tedy hanáckou rovinu originálně zobrazil a opíral se přitom o fascinující dojmy z ní, ale nebyl jejím patriotickým opěvovatelem. Můžeme si to potvrdit i z textů, které se odehrávají v jiných krajích. Připomeňme např. jeho známou oslavu krajiny z novely *Děravý plášť*:

Ubohá krajina, plná ran a prašiviny, která je mi dána za obzor! Miluji ji přese všechno, miluji sežehlý drn a zakrslé smrčky na svahu pod svými okny, miluji suché cesty, zabořené trochu pod povrch země, poněvadž jsou do nich vtlačeny šlépěje lidských nohou, ubohých lidských nohou, které šly za prací bez radosti, za zábavou, na jejímž dně je nuda a znechucení, které šly nevědouce kam. Miluji tento kus světa, staré selské chalupy pokryté sedlinou času a obklíčené ze všech stran zmateným stádem nových vilových čtvrtí, plných ošklivosti, páchnoucích syrovinou a smutkem vypovězených duší. Miluji tento kraj, zbrázděný lidskými osudy jako kterýkoliv jiný, domov nesčíslných mrtvých, kteří jsou k němu připoutáni, vyplňující jej ode dna až po okraj svými práchnivějícími kostmi. Miluji jej, své vyhnanství, dno příštích oceánů, místo bolesti a zhouby.

Toto vyznání lásky zase pronáší postava, ve které tušíme Čepův autoportrét, ale není adresováno autorově rodné Hané. Hlavní aktér *Děravého pláště* se právě pohybuje v kopcovitém terénu jižně pod Prahou, v romantickém okolí Vltavy. Čep bydlel od konce 20. let v Modřanech a tady našel inspiraci k dějišti *Děravého*

plášť. Podobnou zálibu v krajině kolem Vltavy vyjádřil v novele *Zápisky Jiljího Klena* z knihy *Modrá a zlatá*; její předlohou byla ještě jižněji ležící obec Slapy, kde Čep pobýval víckrát během 30. let u Emanuela Frynty.

Věcné zobrazení konkrétní krajiny jako podklad pro vyjádření metafyzické dimenze světa a života: takto s určitým paradoxem můžeme charakterizovat pasáže líčící krajinu v prózách Jana Čepa. A vracíme se k otázce, která se u tématu krajiny v literárním díle stále nabízí: jaký je poměr reálné a zobrazené krajiny? Může existovat (nebo mohlo vzniknout) jedno bez druhého? V Čepových dílech můžeme snadno doložit, že skoro každý výjev krajiny má skutečnou předlohu a že obraz se shoduje se svým vzorem v mnoha výslovně vyjádřených detailech. Ale co z toho plyne pro smysl výpovědi? Svého času na tuto otázku odpověděl také sám Čep (cituji jeho esej z roku 1932):

Umístí-li básník postavy svého díla do určitého kraje (existují v literatuře zcela vymyšlené krajiny?), znamená to, že jej pro naši obraznost zalidnil navždycky. Naskytne-li se nám, že jdeme po týchž cestách, po kterých vodil autor své postavy, hledáme tam bezděky jejich stopy, vidíme onen kout země závojem emocí, které jsme prožívali při čtení básníkova příběhu. Co na tom, když třeba dodatečně zjistíme, že to vlastně bylo jinak? Skutečnost skutečná nezmůže v naší obraznosti nic proti skutečnosti, kterou stvořil básník, dodav dějům útržkovitým a nedožitým smysl a melodii.

Čepova odpověď bere ohled na oba póly problému: na jedné straně vyjadřuje pochybnost o naprosté nezávislosti obrazu na realitě, na druhé straně klade skutečnost stvořenou básníkem do jisté míry nad skutečnost hmatatelnou. Jeho úvahu o vztahu reálné a fiktivní krajiny můžeme dále rozvinout na základě podobnosti s výtvarným uměním. Literární zobrazení krajiny není její fotografie. Je tu spíš analogie se situací, kdy umělec maluje fiktivní postavu, ale obličej vypracuje podle živého modelu; a v Čepových prózách máme často dojem, jako by krajina autorovi stála modelem. Pokud jde o podobnost krajiny skutečné a literární, budou tu vždy optimisté i pesimisté v chápání této otázky. Podle mého názoru není správné ani prosté ztotožnění vzoru a obrazu, ale ani jejich radikální odtržení a ignorance vzájemných souvislostí. A Čepovo dílo, myslím, poskytuje důvody k tomuto postoji.

Literatura

- ČEP, Jan (1991). *Dvojí domov*. Praha: Vyšehrad. K vydání připravili Mojmir Trávníček a Bedřich Fučík.
- ČEP, Jan (1999). *Polní tráva*. Praha: Vyšehrad. K vydání připravili Bedřich Fučík a Mojmir Trávníček.
- ČEP, Jan (1998). *Poutník na zemi*. Brno: Proglas.
- ČEP, Jan (1993). *V kraji Kašpara z hor*. In Čep, Jan. *Rozptýlené paprsky*. Praha: Vyšehrad. S. 280–281. K vydání připravili Bedřich Fučík a Mojmir Trávníček.
- FUČÍK, Bedřich (1991). *Básník dvojího domova*. In Čep, Jan. *Dvojí domov*. Praha: Vyšehrad. S. 336–342. K vydání připravili Mojmir Trávníček a Bedřich Fučík.
- KOMÁREK, Karel (2004). *Vlastní jména v textech Jana Čepa*. In *Studia Moravica I. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 59–62.
- TRÁVNÍČEK, Mojmir (1996). *Pouť a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa*. Brno: Proglas.

Countryside in Jan Čep's Works

In the prose writings by Czech writer Jan Čep (1902–1974), the countryside is a significant content component which serves the author to express the central ideas. The source for Čep's depiction of countryside is his native countryside in Middle Moravia. Čep depicts the countryside realistically, in an objective way at first sight, yet at the same time he expresses the metaphysical dimension of the world and life.

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
karel.komarek@upol.cz